

Literární druh kanonických Skutků apoštolů a apokryfních Skutků Pavla*

Jiří Lukeš

Tématika literárního druhu Lukášových spisů (či Lukášova „dvojspisu“)¹ byla předmětem četných studií a i přes určitý konsensus, kterého bylo za mnohá desetiletí teologické badatelské práce na této problematice dosaženo, se objevují další pohledy na zmiňovanou tematiku. Podíl na tom nese jednak zkoumání novozákonních písemností z hlediska standardů řeckých a římských literárních druhů, jakož i uplatňování důrazů, které přinášejí moderní exegetické metody, jež jsou schopny docenit rétorickou a narativní povahu spisů.

Co se týče apokryfních Skutků Pavlových, kde nejdelší sekci představují Skutky Pavla a Thekly, jež zřejmě kolovaly odděleně (ovšem původně k dílu patřily),² nabízí soudobý stav bádání pestrou paletu charakteristik

* Tato studie shrnuje část disertace s názvem „Rétorické aspekty apokryfních Skutků Pavla a Thekly,“ předložené na UK ETF na podzim 2005.

¹ Lukášovo evangelium a Skutky apoštolů tvořily původně „dvousvazkové“ dílo, sepsané jedním autorem. K separaci spisů došlo až někdy počátkem druhého století, čemuž napomohlo i to, že „Evangelium“ a „Skutky“ byly psány na samostatných svitcích. Lukášovo evangelium je obvykle po stránce literárního druhu hodnoceno obecně jako biografie (existuje však řada jiných hodnocení spisu „Lukáš-Skutky“ – různé typy historiografií; Tannehill: „a unified two-volume narrative“; Marshall: celek má afinitu k historickým monografiím i biografiím, Lukáš píše práci „nového typu“), což však Aune doplňuje poznámkou: „But Luke, though it might have circulated separately, was subordinated to a larger literary structure. Luke does not belong to a type of ancient biography for it belongs with Acts, and Acts cannot be forced into a biographical mold.“ Viz AUNE, *Environment*, 77, 63–67, 77–157; PALMER, *Acts*, 1–29, 2–3; MARSHALL, *Acts*, 180; TANNEHILL, *Unity*. Stručný přehled a kritiku přístupů (Quellenkritik, Formgeschichte, Redaktionsgeschichte, Traditions-geschichte) k Lukášovým spisům uvádí SCHILLE, *Apostelgeschichte*, 1–15.

² Byly sepsány zřejmě ještě před koncem 2. stol., snad někdy kolem r. 175, díky čemuž jsou považovány za nejranější apokryfní skutky. Znal je již Tertullian (*Acta Pauli*), který k nim činí poznámky ve spise *De baptismo* (napsaný mezi léty 198–206). Viz AUNE, *Dictionary*: „Acts of Paul“ na str. 10–13; BROCK, *Genre*; MICHAELIS, *Schriften*, 268–317.

a pohledů na zmiňované otázky. Ještě W. Schneemelcher váhá s aplikací exegetických metod, běžně užívaných při analýzách synoptických evangelií, na apokryfní skutky, neboť si není jist, že za nimi stojí „pevná“ ústní tradice s rozpoznávanými pravidly a druhy.³ Naopak přístup kritiky formy neváhá již důsledně uplatnit R. I. Pervo, jenž analyzuje druh *skutků* kanonických i apokryfních.⁴ Živá je diskuse o tom, zda za Skutky Pavlovými stojí určitá „tradiční opora“ či se jedná o literární fikci, která využívá starověký biografický styl a má podobu novely, v níž obrazotvornost přebírá hlavní slovo.⁵

Rozbor prezentovaného tématu a jeho komparace se zřetelem k dobovým rétorickým a literárním charakteristikám žánrů, odpovídá požadavkům dnešní teologické diskuse a může napomoci k pochopení (odlišné) funkce raně křesťanské literatury, která nese shodné označení – *Skutky*.

I. Skutky kanonické – Skutky apoštolů

1. *Titul a literatura* πράξεις

Při literární, rétorické či narativní analýze Lukášova díla nelze přehlédnout určité nesnáze, které sebou nese specifická povaha tohoto „dvojspisu“ a pojmenování obou knih. Je patřičné zmínit, že jak první kniha (Evangelium – τὸ εὐαγγέλιον),⁶ tak druhá (Skutky apoštolů – πράξεις τῶν ἀποστόλων) neměly zmiňované názvy od počátku a individuální tituly jim chyběly.⁷ Sám autor v úvodu Evangelia (Lk 1,1) užívá označení διήγησις – „vyprávění“ a ve Sk 1,1 hovoří o první části svého díla jako o πρῶτος λόγος, tedy „první knize“, čímž naznačuje, že nyní předkládá

³ HENNECKE, SCHNEEMELCHER, Apokryphen, 3–10, 9–10; SCHNEEMELCHER, Apocrypha, 3–4. Dibeliova charakteristika novel se však výborně hodí pro řadu apokryfních popisů (viz BOVON, Traditions, 165–166, 169).

⁴ PERVO, Profit, xi, 136.

⁵ BOUGHTON, Legend; BOVON, Traditions, 159–160, 165–175; BROCK, Genre, 131–133; MACDONALD, Legend; ELLIOTT, Acts; SÖDER, Apostelgeschichten a řada dalších.

⁶ Nejstarší forma titulu Lukášova evangelia byla zřejmě κατὰ Λουκᾶν (tak \aleph – Sinaiticus, B – Vaticanus). Delší titul (jenž považuje za původnější Hengel), εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν, je doložen v A (Alexandrinus) a řadě dalších rukopisů (D, L, W, Θ , Ξ , Ψ); viz NESTLE-ALAND; AUNE, Dictionary, 281.

⁷ MORTLEY, Title, 105–112; YAMADA, History.

⁸ WITHERINGTON, Acts, 8–9.

druhou.⁸ Název této druhé knihy – πράξεις (*acta*)⁹ pochází pravděpodobně z druhého století, konkrétně z období mezi léty 150 až 180 a jeho původ nebyl nikdy adekvátně vysvětlen.¹⁰ Muratoriho kánon (1,34) již dílo zná pod názvem „Skutky všech apoštolů“ (*Acta autem omnium Apostolorum sub uno libro scripta sunt*) a Tertullian užívá označení „Skutky apoštolů“ (*Acta Apostolorum*). Vysvětlení, které se pro odvození titulu nabízí, souvisí zřejmě s prologovým textem Sk 1,1, kde Lukáš píše: „...co Ježíš činil a učil...“,¹¹ což dalo název druhé Lukášově knize, v níž jsou líčeny činy (πράξεις) a učení apoštolů.¹² Sám termín πράξεις charakterizuje Aune jako netechnický, deskriptivní termín pro narativy o činech (výkonech, úspěších, schopnostech) jedinců či měst, ať už legendárních, historických nebo fiktivních.¹³ Přijmeme-li tuto poměrně obecnou charakteristiku „literatury πράξεις“, není obtížné pochopit, že díla zcela odlišných literárních druhů nesou shodný titul. Sám titul – *Skutky* (apoštolů, Pavlovy, ale třeba i *Skutky Alexandrovy* [4. st. př. Kr.] či *Skutky Hannibalovy* [2. st. př. Kr.]), který zastřešuje i časově rozsáhlou oblast literatury, nemusí proto o literárním druhu díla mnoho prozradit.¹⁴

Skutky byly populární zejména v období helénismu, zatímco v klasické epoše méně a běžné jsou v pozdní řecké literatuře. Jejich počátky sahají hluboko, neboť již Aristotelés tyto spisy znal a všímá si jejich antropologického zaměření, což se týká věku Alexandra a nového zájmu o jiné lidi a jejich zvyky. V *Poetice* hovoří o dvou případech πράξεις – διάνοια

⁹ Řecký titul Πράξεις je doložen v \aleph (Sinaiticus) a v 1175, zatímco delší a zřejmě původnější Πράξεις Ἀποστολῶν uvádí B (Vaticanus), D (Beza), Ψ a některé minuskule; viz NESTLE-ALAND; AUNE, Dictionary, 281.

¹⁰ MORTLEY, Title, 105.

¹¹ Citován Český ekumenický překlad (Zvon, Praha 1991); v řeckém textu: ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν.

¹² AUNE, Dictionary, 281; MORTLEY, Title, 107.

¹³ Aune k tomu poznamenává: „*Praxeis* (‘deeds, achievements’) was a term applied to entire historical works (Polybius 1.1.1; 9.1.5-6; Diodorus Siculus 1.1.1) or to portions of them...“ (AUNE, Dictionary, 281); Císař Augustus ve svém nekrologu sumarizuje úspěchy, kterých dosáhl, a dílo pojmenoval *Res gestae divi Augusti*. Latinská fráze *res gestae* se do řečtiny překládá jako πράξεις. Termín πράξεις Aune charakterizuje: „*Praxeis* literature, unlike biography, does not treat character and development, but rather depicts the outstanding deeds of a prominent person, such as a king, general, or hero“ (AUNE, Dictionary, 281).

¹⁴ „The term offers little help in determining the genre of Acts“ (AUNE, Dictionary, 281).

a ἦθος. Skutky zde mají povahu symptomů toho, co je skryté v člověku a umožňují nám to nahlédnout.¹⁵ Přinášejí tedy informace o vnitřním morálním životě jedince, o jeho éthosu, přičemž takto představené životy mají paradigmatickou hodnotu. Zatímco historie popisuje „vnější“ život jedince, zde jde navíc o jeho morální podstatu. K tomu, aby autor vykreslil „vnitřního člověka“, mu často sloužil fyziognomický popis (Skutky Pavla a Thekly ho obsahují).¹⁶

2. Úvod spisů

Jedním z pilířů, které podepírají tezi o tom, že Skutky apoštolů jsou starověkou historiografií,¹⁷ je postaven na typu a užití úvodů,¹⁸ jimiž Lukáš své spisy opatřil (Lk 1,1–4; Sk 1,1–2). Obecně je možné říci, že úvod Lukášova evangelia odpovídá literárním konvencím helénistických a římských písemností. Úvody nebyly výsadou pouze historických prací, ale i medicínských, technických, vědeckých, astrologických, spisů o výkladech snů a mají je i novely.¹⁹ Úvod plnil od nejstarších dob nezastupitelnou funkci,

¹⁵ MORTLEY, Title, 108–109: Aristotelés, *Poet.* 1450, 1–2; *Rét.* 1.1360a.35.

¹⁶ Titul „Skutky (apoštolů)“ pro Lukášův druhý svazek podle Mortleye vyhovuje a odpovídá i helénistickým normám a apologetickým záměrům (MORTLEY, Title, 108–111). Svou argumentaci opírá Mortley i o Plútarcha (asi 40–120 po Kr.) Poměrně obecným kritériím odpovídají i další apokryfní skutky, včetně Pavlových a je tedy možné konstatovat, že do „literatury παράδειξις“ lze zahrnout i díla, která vznikla ve druhém či třetím křesťanském století a v řadě aspektů se od Lukášových Skutků apoštolů značně liší.

¹⁷ Cicero zahrnoval historii (*historiae*) pod oslavnou rétoriku (*Orator* 37). Quintilian charakterizuje historii jako „vyprávění skutků“ (*Inst. Or.* 2.4.2), čímž navazuje na dlouhou tradici řecké historiografie, zvláště na Polybia. Aristotelés vnímá historii jako „zkoumání těch, kteří píšou o činech“ (*Rét.* 1.1360a.35).

¹⁸ Úvod byl startujícím bodem řeči a měl navodit důvěru čtenáře, chápavost, pozornost a získat sympatie čtenáře pro argumenty řeči (Aristotelés, *Rét.* 3.14; Quintilian, *Inst.* 4.1.5). Pro situace, kdy čtenář měl k věci negativní postoj, mohl být užíván typ úvodu zvaný *insinuatío*, který obsahoval překvapující skutečnosti a čtenář měl být k subjektu přitahován postupně (AUNE, Dictionary, 175–176). „The first sentence and the first paragraph performed much of the function of the title page and list of contents in a modern codex“ (WITHERINGTON, Acts, 11, zde přebírá argument z práce EARL, Prologue, 856). „On the basis of Luke 1:1-4 alone, even attentive listeners would never guess that a biography might be following, but the term *pragmata* would certainly alert them that a record of deeds and events was forthcoming“ (WITHERINGTON, Acts, 11).

¹⁹ AUNE, Dictionary, 367–372, 215–218; PERVO, Profit, 4–5; GRUNDMANN, Lukas, 43–45.

což dokládají např. výroky Platóna, pro něhož byl nezbytnou částí řeči (*Faidros* 266d). Aristotelés úvodu (προοίμιον, lat. *prooemium*, *praefatio*, *exordium*, *principium*) věnuje pasáž v *Rétorice* (3.14–15) a athénští řečníci začínali svou řeč úvodem, jenž obsahoval typická krátká prohlášení o obsahu řeči, o důvodech jejího pronášení či apologii o skromných schopnostech řečníka.

Literární úvody obsahovaly někdy i jméno autora (Hésiodos). Historické úvody měly svá specifika a metodologickou diskusi o nich poskytuje Lúkiانوovo dílo *Quomodo historia conscribenda* (Jak psát historii; kolem r. 166 po Kr.). Úvody klasických historiků – Hérodota a Thúkydida (5. st. př. Kr.), zahrnovaly chválu historie, požadavek nestrannosti a trvalou důležitost příkládanou zpracovávanému tématu.²⁰ Xenofón (asi 430 př. Kr.) přidával navíc vysvětlení, proč si vybral k pojednání právě onen subjekt. Úvody k historickým dílům zapracovávaly autorovo jméno a zmínku o tématu (většinou v první větě), jejich délka byla různá a připojení k narativu bylo plynulé. Obdobná kritéria pro psaní úvodů je možné nalézt i u římských historiků, kteří navíc připojovali svůj vztah k námětu. Prvním římským rétorickým pisatelem, který napsal úvod v epistolární formě, je Seneca Starší.

Co se týče helénistických vědeckých pojednání, s nimiž byly Lukášovy spisy díky úvodu rovněž srovnávány a k nim připodobňovány, většina z nich není dochována – hlavní rysy úvodů k vědeckým pojednáním je možné specifikovat na základě děl Archimédových (287–212 př. Kr.). Mnohé z jeho úvodů mají charakter dopisu adresovaného příteli, kde nechybí věnování díla určité osobě a osobní komentář k práci.²¹

²⁰ Hérodotos začíná své *Historie* uvedením jména a představením užití metody i cíle a jeho dílo je určeno pro ústní podání. Psal o minulosti nedávné a vyznačoval se silnými racionálními sklony, které byly vyvažovány touhou přijít s vlastním dojemným a uspořádaným příběhem. Projevuje se u něj silná zbožnost i skepse; viz SCHOLÉS, KELLOGG, *Povaha*, 62–63.

²¹ Blíže tento typ úvodů a vědeckých pojednání přibližují práce ALEXANDER, *Preface* a ALEXANDER, *Convention*; Alexanderová při srovnání Lk 1,1–4 s historickými úvody nachází řadu nesrovnalostí a zastává názor, že nejvíce paralel k Lukášovu úvodu se najde ve vědeckých pojednáních. Lukáš ani *Skutky apoštolů* však přece jen nejsou spisy typu Galénovy studie rostlin. Kritiku těchto pozorování a závěrů nabízí AUNE, *Dictionary*, 369–372; YAMADA, *Preface*, 158–161; PALMER, *Acts*, 21–26, a WITHERINGTON, *Acts*, 14–15, 105. Aune po obsáhlé analýze pojednání Alexanderové a komparaci Plútarchových morálních esejů *Septem sapientium convivium* s Lukášovými spisy dochází k závěru: „...it begins to appear increasingly plausible that the distinction between historical and scientific *prooimia* is a false dichotomy“ (*Dictionary*, 367–372).

Bylo-li historické pojednání delší a zahrnovalo více knih, obsahovala mnohdy samostatný úvod každá kniha – tuto praxi odmítal Polybios (2. st. př. Kr.).²² Úvod rekapituloval předchozí knihu a sumarizoval příští, přičemž úvod první knihy byl nejdůležitější, obsahoval věnování a představení celé práce.²³ Kromě již zmíněných částí obsahoval úvod k historickým textům také informaci o důležitosti tématu, nedostatečnosti předchozích pojednání, důvod proč autor píše, ujištění o nestrannosti a zájem psát pouze pravdu, důraz na očitě svědectví či na autorovo badatelské úsilí, vyjádření autora o pohledu na případ či událost, o které vypráví a stručný náčrt obsahu. Celý úvod musel být přesvědčivý a navozovat dojem, že autor je kompetentní ke zpracování díla a práce je autoritativním pramenem pro výklad události.²⁴

Historie byla (snad již od 5. st. př. Kr.) úzce propojena s rétorikou, neboť historikové byli primárně cvičeni v rétorice a rétorické důrazy nesměřovaly vždy k psaní přesných historiografií podle vzoru Thúkydida či Polybia. Historiografie jako literární druh měla proto k rétorice poměrně blízko, a tak tomu bylo i s tragédií. Roli v ní hrál osud a štěstěna, morální důrazy, schopnost kreativní kompozice a efektivní styl. Příběhy historiografie vypráví často v dramatickém (epizodickém) stylu.²⁵

K. Yamada, který porovnává úvody Lukášova díla se zmiňovanými pravidly helénistických a římských historických úvodů, dochází k názoru, že u Lk 1,1–4 je patrná podobnost s typem úvodu προγραφή a úvod ke Skutkům apoštolů (Sk 1,1–2), který sumarizuje obsah prvního Lukášova svazku, připomíná typ ἀνακεφαλαίωσις.²⁶

²² Rozdělování vlastního díla do jednotlivých knih začal praktikovat helénistický Řek Eforos. U klasických autorů se nedělo a jejich díla se do knih nečlenila. Nemají proto více úvodů. Viz PALMER, Acts, 23.

²³ Úvody k celé práci napsané v prvnímu svazku se členily na προγραφή (vykazuje nedostatek spojnic s historickými událostmi – v návaznosti na Hérodota) a προέκθεσις (obsahuje sumáře a spojnice historických událostí dle vzoru Thúkydida). Úvody ke každému svazku série se nazývají ἀνακεφαλαίωσις a shrnují obsah předchozích svazků. Viz YAMADA, Preface, 162–163.

²⁴ Známý jsou i satirické úvody, které jsou prezentovány negativní formou: Lúkiános, *Verae historiae* (AUNE, Dictionary, 368–369).

²⁵ Někteří badatelé (původně Jacoby) člení řeckou historiografii do pěti poddruhů: a) mytologie či genealogie, b) etnografie, c) chronografie, d) současná historie, e) lokální historie. Aune přidává politickou a vojenskou historii (AUNE, Dictionary, 216–217; AUNE, Environment, 84; NORTH, Rhetoric; REARDON, Form, 56–57, 83–96; YAMADA, Preface, 164; SACKS, Approaches.

Autor Lukášových spisů užívá v úvodu termín διήγησις (Lk 1,1) místo Markova εὐαγγέλιον (Mk 1,1).²⁷ Tento termín odkazuje k obsahu popisu, které autor „vypráví“ a často se vyskytuje v úvodech historických, nikoli však vědeckých. Z podrobné analýzy úvodu je možné vyvodit, že Lukášovy spisy byly psány s cílem dodat čtenáři „jistotu“, což je i cílem rétoriky. Jejich autor si ovšem neopatruje argumenty jako rétor, ale spíše se pokouší pracovat se svědectvími i dokumenty jako historik²⁸ a dílo má blíže k historiografii řecké, než římské. Autorita řeckého historika se neopírá tolik o jeho sociální status, který většinou ani není zmiňován (Thúkydídés), ale odvíjí se od jeho účasti na události či zájmu o téma a podstatu věci.²⁹ Etnografický a geografický rámec řecké historiografie byl vždy univerzálnější, než u římských protějšků. Zatímco Římané psali historii svého města a jen příležitostně ostatního světa, Řekové zaznamenávali pamětihodné činy své i barbarů a cílevědomě se snažili vyvarovat se zúžení etnografického rámce. V těchto intencích Lukáš prohlásí, že jeho vyprávění je důležité pro Židy i pohany a snaží se dodat příběhu univerzální dimenzi, která se týká i spasení (Lk 2,31–32).³⁰ Text úvodu Lk 1,1–4 se vztahuje k celku Lukášových spisů, tedy nejen k první, ale i ke druhé knize.³¹

Úvod Skutků apoštolů (Sk 1,1–2) následuje historiografické a rétorické konvence své doby a jako druhý úvodní proslov odpovídá úvodům no-

²⁶ YAMADA, Preface, 163–164; Yamada provádí podrobnou analýzu jednotlivých slov úvodu, upozorňuje na četná hapax legomena a v závěru stati řeší otázku, kdo je reálným a implikovaným čtenářem a autorem Lukášových spisů.

²⁷ GRUNDMANN, Lukas, 1–2.

²⁸ „...he writes not as a simple historian, but as a historian in the literary sense, that is, as a rhetorical historian with a number of rhetorical techniques“ (YAMADA, Preface, 168–169). V helénistickém a římském období jsou patrné dva trendy v oblasti historiografií – politická a rétorická. Lukášovy spisy mají dle Yamady blíže k historiografii rétorické (169).

²⁹ „Luke seems much nearer to Greek history writing“ (WITHERINGTON, Acts, 27). Witherington upozorňuje ve svém díle na řadu rozdílů mezi řeckou a římskou historiografií. Většina pojednání však mezi řeckými a římskými historiky striktně nerozlišuje (např. Yamada či Palmer, kteří se přidrží členění „klasický – „helénistický“). Dle Auneho „Luke was an eclectic Hellenistic Christian historian who narrated the early history of Christianity...“ (AUNE, Environment, 138).

³⁰ WITHERINGTON, Acts, 28.

³¹ YAMADA, History, 243.

vých knih mnohočetných svazků.³² Navozuje zřetelné spojení obou Lukášových knih, předpokládá existenci předchozího *prooemia* a odkazy na dřívější knihu jsou typickým rysem „sekundárního“ úvodu. Autor se opět obrací k Theofilovi, čímž dává najevo, že posluchači druhého svazku budou totožní s posluchači knihy první a stejně jako úvod první knihy, ani tento nezmiňuje autora jménem.³³ Úvod začíná pisatel „Já“ stylem a je z něj patrná Lukášova záliba ve zdůrazňování něčeho důležitého pomocí rétorické hyperboly (*amplificatio*).³⁴ Celý úvod, včetně věnování, je kratší, než bylo zvykem v dobových historiografiích a prologové verše (Sk 1,1–2) jsou součástí delšího celku – Sk 1,1–11, který má rekapitulační charakter.³⁵ Opětovným uvedením faktů (také ve srovnání s Lk 24) však autor nejen osvěžuje paměť posluchačů a zajišťuje kontinuitu obou děl, ale dodržuje i rétorické zvyky, jež se týkají změny stylu, je-li něco převyprávěno

³² Po stránce obsahové připomíná Filónův úvod ke *Quod Omnis 1* (WITHERINGTON, Acts, 105). V Lukášově době již byla praxe psaní dalších úvodů běžná (Diodorus Siculus 2.1.1–3; 3.1.1–3; 4.1.1–7). Další dobové charakteristiky viz AUNE, Dictionary, 369–372; SCHILLE, Apostelgeschichte, 66–68.

³³ V římském období se literární díla šířila třemi způsoby. První se týkal vnitřního okruhu (inner circle) autorových přátel, kterým autor text předčítal a věnoval jim kopie. Ty pak mezi nimi kolovaly. Druhá fáze již zahrnovala vnější kruh (outer circle), který tvořili přátelé přátel, kterým byl autorův text čten či kopírován a autora textu už přímo neznali. Třetí způsob oběhu knih zajišťovali profesionální knihkupci (STARR, Circulation). Je možné, že Lukášovy spisy byly cíleně psány pro vnitřní okruh posluchačů a uvedení autorova jména v úvodu tedy nebylo nutné (YAMADA, Preface, 160).

³⁴ WITHERINGTON, Acts, 106. „Zesílení, rozšíření“ se zde týká obsahu za slovy: „...napsal jsem o všem, co Ježíš činil a učil od samého počátku“ (Sk 1,1). Nejedná se tedy o vše v absolutním smyslu, ale v první knize jde o zachycení Ježíšových činů a učení (od jejich samého počátku), které může „historik“ přiměřeným způsobem ve své práci zachytit, až do Ježíšova nanebevstoupení (Sk 1,2). Druhá kniha bude začínat a pokračovat právě odtud, od „vzetí vzhůru“. K *amplificatio* blíže KENNEDY, Interpretation, 21–22.

³⁵ Právě toto specifikum vede některé badatele k názoru, že Skutky apoštolů nejsou podobné klasickým dílům řeckých a římských historiků, neboť těm jsou rekapitulace cizí a helénističtí historikové užívají rekapitulace jen pro zvláštní účely (ALEXANDER, Preface, 143). Jak již bylo poznamenáno, v klasickém období se ovšem práce do jednotlivých knih nečlenily. Zcela proti postoji Alexanderové charakterizuje Skutky apoštolů specialista na klasická studia, Kennedy: „...it has a preface and consists of a chronological narrative into which speeches and a letter are inserted, as in the work of Greek historians“ (KENNEDY, Interpretation, 114). Viz též SCHILLE, Apostelgeschichte, 66.

a opakováno.³⁶ Důrazy textu Sk 1,1–2 jsou položeny na činy a učení, které jsou v obou Lukášových spisech předkládány jako ty, které mají ovlivnit nebo změnit běh historie.

Oba úvody (Lk 1,1–4 i Sk 1,1) mají blíže k úvodům prací historických, než k úvodům chvalořečení a biografii.³⁷ Mezi nejužší prologové paralely Lukášových spisů patří dvousvazkové pojednání Josepha Flavia – *Contra Apionem*, které obsahuje úvody – primární i sekundární (1,1–5 a 2,1–2), jež jsou podobné zmiňovaným úvodům Lukáše – Skutků.³⁸

3. Literární druh a rétorické aspekty problematiky

Teologická diskuse představila během posledních třiceti let řadu pohledů na literární druh skutků, dle kterých Lukáš vytvořil své dílo či jeho druhou knihu po vzoru filosofických biografii,³⁹ didaktických biografii,⁴⁰ intelektuálních biografii,⁴¹ židovských helénistických *antiquitates biblicae*,⁴² helénistických historiografií,⁴³ apologetických historiografií⁴⁴ nebo historických monografií.⁴⁵ Jiní badatelé předpokládají, že Lukáš neměl v úmyslu psát historiografii, ale využil formu novely či romance a inspiroval se aretalogiemi božích mužů,⁴⁶ anebo vytvořil první *hagiographon*.⁴⁷ R. Maddox nachází nejlepší analogie k Lukáši-Skutkům v historických knihách Starého zákona či post-starozákonních spisech (např. 1. Maka-bejská) a dílo hodnotí jako teologickou historii.⁴⁸

Nastíněná pestrost náhledů na Lukášovy spisy či Skutky apoštolů může být přeci jen zúžena do tří hlavních proudů, do nichž by bylo možné zmi-

³⁶ WITHERINGTON, Acts, 107.

³⁷ AUNE, Environment, 120–121; WITHERINGTON, Acts, 11.

³⁸ AUNE, Environment, 121.

³⁹ TALBERT, Patterns.

⁴⁰ ROBBINS, Prefaces.

⁴¹ ALEXANDER, Acts.

⁴² PERROT, Actes.

⁴³ Nejběžnější stanovisko; viz VAN UNNIK, Book.

⁴⁴ STERLING, Historiography.

⁴⁵ PALMER, Acts, 66.

⁴⁶ ANDERSON, Fiction; COX, Biography, 3–4, 47–54; KOESTER, Introduction, 315–323; PERVO, Genre; PERVO, Profit, 11 (historické novely); PRAEDER, Luke-Acts; SCHIERLING, SCHIERLING, Influence.

⁴⁷ P. GIBERT, L'invention d'un genre littéraire, *Lumière et Vie* 30 (1981), 19–33 (podle MACDONALD, Narratives, 55–70, 59, 332).

⁴⁸ MADDOX, Purpose.

ňované charakteristiky rozdělit: biografie, novela a historiografie. Každou ze tří kategorií lze posoudit z hlediska toho, zda je blíže fikci či fakticitě a zda se zaobírá především jedincem či kolektivem.⁴⁹

O *biografii* je možné říci, že byla soustředěna na život samostatné osobnosti, při jehož líčení neváhá využít chvalozpěvných tendencí, které se projevují zdůrazňováním úspěchů popisovaného jedince. Životy „svatých mužů“ podává leckdy formou zidealizované historie, v níž se literární projev pohybuje mezi faktem a fantazií, přičemž život vybrané osobnosti prezentuje ztělesněný ideál. Biografie se tedy pohybuje někde na polovině cesty mezi historií a rétorikou (řečnictvím) a její pisatelé se sami často vědomě vymezují proti historikům. Helénističtí a římscí autoři biografií psali systematické série životů politiků, císařů, generálů, filosofů atd. Zatímco životy politiků a vojevůdců měly tendence setrvat v mezích politické historie, životy filosofů získávaly ráz vzoru, který sloužil k propagandistickým účelům vůči konkurenčním filosofickým školám. Později nabývá užití biografií podobu boje nejen školy proti škole, ale i kultu proti kultu, pohanství soupeří s křesťanstvím. Biografie mají poskytnout morální příklady a podněcovat k napodobování vykresleného ideálu.⁵⁰

Biografie jsou vyprávěny chronologicky, od narození po smrt, a popisují činy, jež mají vystihnout charakter jedince. Tímto vynikají hlavně biografie *peripatetické*, jež byly psány s uměleckými i rétorickými záměry (Plútarchos, *Vitae parallelae*). Biografie alexandrijské upřednostňují v popisu chronologii před charakterem a mají zájem poskytnout téměř encyklopedickou znalost osoby (Suetonius, *De vita caesarum*).⁵¹

Helénistické a římské *historiografie*⁵² popisují historické události, ve kterých je zapletena jedna či více známých osobností. Obvykle se vyprávění týká skupiny lidí (v kontrastu k biografii), kteří jsou spojeni s určitým místem, aktivitami či státem. Líčení nemá na prvním místě zájem

⁴⁹ YAMADA, History, 231; COX, Biography, xiii.

⁵⁰ AUNE, Dictionary, 78–81; COX, Biography, xii–xv. Nejstarší známou propagandistickou biografií je biografie Aristoxéna Tarentumského (pýthagorejec, 4. st. př. Kr.), která je psána vůči opozičním platonikům a popisuje život Pýthagora spolu s životním stylem této komunity i školy (COX, Biography, xiv). Viz též BURRIDGE, Biography; BURRIDGE, Gospels.

⁵¹ YAMADA, History, 232; Členění biografií na peripatetické a alexandrijské vypracoval původně LEO, Biographie.

⁵² „Historiografie“ – transliterovaná forma řeckého slova ιστοριογραφία. Anglicky psané práce mnohdy důsledně nerozlišují mezi termíny history a historiography a užívají je záměnným způsobem.

o zachycení charakteru, ale o umístění skupiny (jedince) do politického a sociálního rámce doby. Zaostruje často na politické a vojenské události (*politická* historiografie), přičemž z těchto vyprávění vylučuje systematická pojednání o náboženství a sociálních jevech. Její tón je didaktický a zaměřuje se na to, co může být později užitečné. Zachovává chronologii a má zájem na líčení skutečností (Polybius, Thúkydídés). Oproti politické historiografii má *rétorická* historiografie za úkol nejen přinést čtenáři užitek, ale také potěšit (Dionýsios z Halikarnássu, *Antiquitates Romanae*).⁵³

Stručně definovat *novely a romance* pozdní antiky je poměrně obtížné. Označení *novela* je užíváno pro smyšlený prózový příběh, v němž jsou zdůrazněna témata lásky, cesty a násilí (jež jsou obvykle rozvíjena v kontextu životů dvou zamilovaných – „Libespaar“ – kteří jsou odděleni a po mnoha zkouškách se opět shledávají). Objevují se více v pozdním helénistickém nebo raně římském období (1. st. př. Kr. až 1. st. po Kr.), ač první novely byly zřejmě psány pro vzdělané kruhy v Malé Asii již v klasickém období (kolem r. 480–330 př. Kr.), jejich „zlatý věk“ přichází ve 2.–3. st. po Kr. a významných pět novel typu „love-and-adventure“ bylo napsáno v rozpětí od 1. st. př. Kr. do 4. st. po Kr.⁵⁴ Stejně jako biografie se zaměřují

⁵³ COX, Biography, 5–6; WITHERINGTON, Acts, 24–39; YAMADA, History, 232. Specifickým druhem historiografie je „historiografie židovská“ (Artapanos, Démétrios, Pseudo-Eupolemos, Josephus), která nese rysy historiografií etnografických a apologetických. Lukášovy Skutky se od ní v řadě ohledů liší (WITHERINGTON, Acts, 35–38).

⁵⁴ ANDERSON, Fiction, 1–6.25–40.160–171.217–220; AUNE, Environment, 83–84.150–151. Řecké pro novely neměli žádný specifický druhový termín a označovali je αἶνος, διήγημα, μῦθος (termín μῦθος měl více významů – např. Aristotelés jím označoval zápletku, která byla duší celého literárního díla; Scholes, Kellogg, Povaha, 16), λόγος, ἱστορία, ἄκουσμα. Byly řazeny k „fiktivním příběhům“ (πλασματικά) nebo „dramatickým příběhům“ (δραματικά); tamtéž, 150. Řecké novely nebyly nikdy akceptovány v literárních kruzích. Novely, které vznikaly před 1. st. př. Kr., jsou někdy označovány jako protonovely. Mezi novely patří i Apuleiovy *Metamorfózy* (2. st. po Kr.) a Petroniův *Satirikon* (1. st. po Kr.). Palmer zmiňuje Gabbovu definici novely, která umožňuje i jiný pohled: „...the novel in antiquity is in fact a form of history“. (PALMER, Acts, 3); Pervo přibližuje definici Kerényiho: „Novels were ‚secularized aretalogy‘. In ancient terms, they represented the *metamorphosis* of *pseudos/mythos* into *plasma*“. (PERVO, Profit, 93) Mezi romancí a novelou Pervo nerozlišuje. Co se týče romancí: „Romance...may be described generally as narrative fiction“. „Perhaps even realistic fiction, which we generally call ‚novel‘ tends towards romance...“ (REARDON, Form, 3) Pro Reardona je tedy romance jasně záležitostí fikce (tamtéž, 46), avšak: „For romance is in theory a form of history,

na jednotlivce, ale na rozdíl od biografie a historiografie jsou založeny na fikci.⁵⁵ Hrdina může být smyšlený, ale i historický (historická novela; Seneca, *Apocolocyntosis*) a cílem novel je pobavit či potěšit. Spolu s peripatetickou biografií a rétorickou historií si jsou novely blízké v otevřenosti k fikci, avšak nemají takový zájem o chvalořečení – *encomium*. Historické novely, podobně jako biografie či historiografie, chtějí stavět také na faktech a křesťanské novely (podobně jako biografie) byly psány často jako odpověď sekulární nebo pohanské literatuře.⁵⁶

Jak je patrné i ze základních charakteristik, literární druhy helénistické a římské literatury si jsou vzájemně velmi blízké a v mnohém se překrývají. Posouzení příslušnosti Skutků apoštolů k určitému druhu je navíc ztíženo faktem, že biografie, historiografie či novely nejsou vždy ideální, mají řadu modifikací a poddruhů, což může konečnou identifikaci zkreslit.

Názor, že Skutky apoštolů mají nejbližší k helénistickým a římským biografiím, zastává např. C. H. Talbert,⁵⁷ který spis vnímá jako biografii apoštolů a vidí Lukáše-Skutky jako směs dvou subtypů řecko-římské biografie. Lukášovy spisy jsou pro něj typem následnického narativu, který je psán v helénistickém a římském biografickém stylu. Příklad tohoto poddruhu je doložitelný u Diogena Laertia, podle něhož je užíván při líčení života zakladatele filosofické školy, slouží jako seznam epizod žáků či následovníků a rovněž jako sumář učení dané školy. Talbertovo stanovisko podporuje i užití narativního epizodického stylu ve Skutcích apoštolů, který se často objevuje v biografiích.

Proti svědčí fakta, že Skutky se nesoustřeďují pouze na popis jednoho apoštola, ale kromě Pavla zde vystupuje i Petr, Štěpán a řada menších postav. Slova a činy apoštolů nejsou ve Skutcích podávány se zaměřením na vykreslení jejich charakteru, životy apoštolů nejsou líčeny od narození

and, as we have seen, history is comprehended in the category of epideictic rhetoric..." (tamtéž, 93). Předložené pohledy ukazují, že přesné hranice mezi historií, novelou a romancí se vytyčují velmi obtížně a u jednotlivých autorů jsou individuální.

⁵⁵ „Fiction lies somewhere between the ideas of true and false, between fact and non-fact. A work of fiction tells a story which is factually not true, but may in a sense be emotionally true..." (REARDON, Form, 57).

⁵⁶ PERVO, Profit, 120–123; YAMADA, History, 232.

⁵⁷ TALBERT, Patterns. Talbertovo stanovisko podporuje i Alexanderová, která argumentuje, že Skutky apoštolů nejsou Pavlovou biografií, ale obsahují Pavlovu biografii v tomtéž smyslu, jako obsahují Samuelovy knihy davidovský „nástupnický narativ“ (ALEXANDER, Acts, 34). Viz též TALBERT, Gospel.

po smrt a Lukáš neusiluje o biografický náčrt postav. U Petra informace o narození a mládí chybí, u Pavla mají jen fragmentární, nikoli chronologický, charakter (Sk 21,39; 22,3; 22,27), čímž se Skutky apoštolů odlišují od biografie alexandrijské. Ač Lukáš věnuje Pavlovi více prostoru, než ostatním apoštolům a zjevně se na něj soustředí, z Pavlova popisu nevyplývá, že by se jeho charakter nějak lišil od charakteru Petrova, Štěpánova či ostatních apoštolů.⁵⁸

Tyto skutečnosti ukazují, že Skutky apoštolů mají ve vztahu k peripatetické biografii řadu odchylek, neboť o detailní vykreslení charakteru osobnosti zde nejde. Filosofická biografie Diogena Laertia (3. st. po Kr.), která bývá se Skutky srovnávána, by mohla být hodnocena jako alexandrijská biografie, avšak epizodický a dramatický styl, který užívají Skutky, je vlastní spíše peripatetické biografii, k níž mají Skutky apoštolů z tohoto hlediska blíže. Z těchto důvodů přináší označení druhu Skutků apoštolů za biografii četné problémy.⁵⁹

Na zařazení Lukášových Skutků do kategorie novely má výraznou zásluhu R. I. Pervo, jenž polemizuje především s Dibeliem, Conzelmannem i Haenchenem a pokouší se o vytvoření nového přístupu ke *druhu skutků*. Soustředí se na popis dobrodružných motivů (uvěznění, pronásledování, mučednictví, komploty, intriky, zástupy, shromáždění, lůza, výtržnosti, zkoušky, tresty, misionářské cesty, ztroskotání a dalších), posuzuje ironii, humor, pathos, řeči, literární a estetické funkce, cestovní styl, zábavný charakter dotvářený vzrušením a napětím, provádí komparace s apokryfními skutky, což ho přivádí k názoru, že se jedná o novely, přičemž si zvláště všímá novel historických a prosazuje kontinuitu žánru skutků kanonických a apokryfních.⁶⁰

Zejména tento bod Pervových závěrů je diskutabilní. Kanonické Skutky apoštolů jsou v řadě teologických aspektů dosti odlišné od skutků apokryfních, jež jsou na škále mezi fikcí a fakticitou podstatně blíže fikci, převládají v nich asketické důrazy, romantické motivy a zábavný charakter je umocněn řadou bizarních zázraků. Odlišný je *Sitz im Leben* těchto textů

⁵⁸ Právě toto považuje Pervo za biografický rys skutků: „The Acts are also biographical in that they regard the history of early mission and the account of apostolic labors as one and the same.“ (PERVO, Profit, 123).

⁵⁹ WITHERINGTON, Acts, 20–21; YAMADA, History, 233–235.

⁶⁰ „Just why Acts is thought to be historiography is unclear. From the viewpoint of Gospel criticism, such a view has an old-fashioned ring“ (PERVO, Profit, 3, 11, 119–122, 135).

a historická situace apokryfních skutků vysvětluje, proč se v nich rozvíjejí nové typy popisů: vyslání na misií a odjezd apoštola, uctívání apoštola a péče o jeho ostatky, výstavba církve.⁶¹ Z těchto důvodů mezi kanonickými a apokryfními skutky pozoruje řada exegetů posun, který se mimo jiné odráží i v oblasti literárního druhu.

Pozornost, kterou věnuje Pervo úvodům Lukášových spisů, je záměrně malá, přičemž se opírá o tvrzení, že úvody byly vysoce konvenční, učily se ve školách a užití určitého úvodu neřeší otázku druhu.⁶² Funkci úvodu proto Pervo prakticky přehlíží, čímž cíleně bourá jeden z pilířů podepírajících tezi o Skutcích apoštolů jako historiografii. Jeho analýzy Skutků Lukášových i apokryfních, motivované snahou o překonání starých paradigmat, nejsou přehlednutelné ani dnes, avšak vyžadují korekce, které přineslo pokračující bádání.

Stanovisko, že Skutky apoštolů odpovídají literárním a rétorickým konvencím helénistických historiografií,⁶³ je podpořeno rozborem a komparacemi úvodů, věnování, řečí, chronologií či zmínkami o vládčích. Objevují se práce, které srovnávají Lukášovy Skutky apoštolů s díly Dionýsia z Halikarnássu a Lúkiana ze Samosaty, jež jsou psaná dle obdobných rétorických pravidel, avšak nemají tak výrazný apel na emoce posluchače (tragické zkrášlení historiografie).⁶⁴ Další srovnání se týkají stylu Skutků apoštolů, jenž je popisován jako episodický a dramatický a užívá ho v historických dílech Dúris, Fýlarchos, Kleitarchos, Curtius Rufus a 2. Makabejská, přičemž se jedná o tragickou pathetickou historiografii (E. Plümacher). Skutky apoštolů však vykazují jisté odlišnosti a jsou hodnoceny jako monografie historická.⁶⁵

⁶¹ BOVON, *Traditions*, 173; BROCK, *Genre*, 119–136, 130–131; ELLIOTT, *Acts*, 9, 22–23.

⁶² PERVO, *Profit*, 4–5.

⁶³ Aune pod titulem „Hellenistic Historiography“ vysvětluje obsah pojmu historie (řec. ἱστορία, angl. history, inquiry): „Historia, therefore, included not only ‚history‘ as we understand it, but the reporting of all aspects of the world and its inhabitants based on inquiry or discovery“. (AUNE, *Environment*, 80–81).

⁶⁴ YAMADA, *History*, 237–239.

⁶⁵ Termín „historická monografie“ je moderní označení, které má základy ve starověké terminologii. Slovo monografie je vhodné pro označení starověkých historických spisů, které jsou omezeny délkou i záběrem. Skutky i Lukášovo evangelium jsou blízko maximální délce jednoho normálního řeckého svitku (Palmer, *Acts*, 4–5).

Aune upozorňuje na nedostatky takového hodnocení a upravuje klasifikaci směrem k obecné či univerzální historii. Dle G. E. Sterlinga je toposem Lukášových spisů apologetická historiografie, která má doložitelný původ v pojednáních Bérósa, Manethóna, Démétria a Eupolema. Dalším modelem ke komparaci mu jsou Josephovy Starožitnosti. Sterlingovo hodnocení se opírá o rétorickou historiografii helénistického období. Právě rétorická historie Dionýsia z Halikarnássu, *Antiquitates Romanae*, sloužila jako model pro Josephovo *magnum opus*, což je apologie proti Římanům.⁶⁶ Apologetické záměry Lukášových spisů však nejsou namířeny proti Římanům, ale nepřímo proti judaismu.⁶⁷ Ani zde tedy nelze doložit přímou analogii ke Skutkům apoštolů.

Jak již bylo zmíněno, historiografie řecko-římského období je možné rozdělit na politické a rétorické. U rétorických je rozpoznatelných několik typů škol – *isokratovská* (Eforos, Theopompos, Tímaios), *peripatetická* (Dúris, Fýlarchos) a *smíšeného typu* (Tacitus), která je fragmentárně zmiňovaná Cicerem. Právě tento typ historiografie – rétorická historiografie smíšeného ciceronského typu, je dle Yamady nejvýstižnějším označením pro Skutky apoštolů.⁶⁸

Zejména v politické historiografii je zásadní historikova zkušenost a vidění událostí na vlastní oči (αὐτοψία). V rétorické historiografii není očitě svědectví nezbytné (ἀπορασία), ale primární je zkoumání pramenů a prací předchůdců.⁶⁹ Úvod Lukášových spisů dokládá, že autor nepíše historii jako očitý svědek (μάρτυς),⁷⁰ ale vypráví historii, která se opírá o tradice, jež od očitých svědků obdržel (Lk 1,2) a o písemné prameny

⁶⁶ AUNE, Environment, 140; VAN UNNIK, Book, 37–60; PLÜMACHER, Missionsreden a Wirklichkeitserfahrung. Rétorická historiografie Dionýsia z Halikarnássu je blízko historiografii politické (YAMADA, History, 239–242).

⁶⁷ YAMADA, History, 239–242: „Thus, the apologetic motifs in the Lukan writings are not for the purpose of an apology against the Romans. However, it could be said that they are an indirect apology against Judaism.“ (241); V Lk 23, 4.14.22 prohlašuje Pilát třikrát Ježíšovu nevinu (jednou nepřímo Héródés Lk 23, 15; jednou nepřímo Pilát Sk 13, 28) a ve Sk 23, 29; 25,18.25; 26, 31; 28,18–19 deklarují opakovaně Pavlovu nevinu římsští úředníci.

⁶⁸ YAMADA, History, 242, 249.

⁶⁹ Yamada dokládá odkazy na Thúkydida, Polybia, Efora a Lúkiana (YAMADA, History, 243).

⁷⁰ Termín analogický očitému svědku (αὐτόπτης), vyhrazen pro 12 vyvolených a Pavla (netýká se Lukáše). Lk 11,48; 24,48; Sk 1,8.22; 2,32; 3,15; 5,32; 6,13; 7,58; 10,39.41; 13,31; 22,15.20; 26,16.

(Lk 1,1), které již byly před ním sepsány. Zatímco politická historiografie má záměr poskytnout čtenáři historickou pravdu (ἀλήθεια), kterou doprovází užitečnost (ὠφέλεια, Thúkydídés), cílem rétorické historiografie je přinést čtenáři potěšení (*delectatio*: Cicero, *De legibus* 1,4-5; *De orat.* 2,37.66.207), v případě historiografií s tragickým okrášlením vyvolat soucit či sympatie (Polybius). Lukášovy spisy však nemají primárně za cíl opatřit pravdu, užitečnost, potěšení, soucit nebo sympatie, ale uchovat spolehlivost, důvěryhodnost či bezpečnost (ἀσφάλεια – Lk 1,4) slov, která byla vyučována.⁷¹ Poskytují znalost minulosti a ukazují, že vyučovaná slova jsou hodnověrná, slovo Boží se i navzdory konfliktům, které hrdiny (v první knize Ježíše, ve druhé jeho apoštoly Petra a Pavla) postihují, šíří od Galileje přes Samaří do Jeruzaléma a dále do země pohanů. V tomto smyslu zamýšlejí Lukášovy spisy posluchače potěšit.

Za podpory Aristotelovy *Poetiky* (1450b28–29; 1451a3–4; 1455b24–29; 1459a20), v níž je tragédie přirovnávána k žijícímu organismu (σῶμα, *corpus*; také Polybius, Lúkian i Cicero u historických prací) a dílo je členěno do tří částí (začátek, střed a konec), které tvoří organickou jednotu, navrhuje Yamada přijmout pro Skutky apoštolů strukturu tragédie.⁷² Struktura knihy je rozdělena geograficky a chronologicky do tří sekcí: začátek (1.–7. kap., Jeruzalém), střed (8.–12. kap., Judea a Samaří), konec (13.–28. kap., „až na konec světa“), které odpovídají třem geografickým a chronologickým sekcím – Galilea, Samaří a Jeruzalém – v Lukášově evangeliu. Na konci každé sekce se odehrává konfliktní scéna mezi judaismem a křesťanstvím, v níž dochází k zatčení, uvěznění, zabití nebo procesu. Celá struktura je rozvíjena centrifugálně i centripetálně a celek práce utváří organickou jednotu. Konflikty mezi Židy a křesťany, které působí misie k Židům v Jeruzalémě, dávají vzniknout misijnímu hnutí vně Jeruzaléma. Pavlova konverze (9. kap.) je vyprávěna dvakrát v jeho obranných řečech (22. a 26. kap.) a tato dvojitá cyklická struktura „konflikt – řešení“ posiluje organickou jednotu celku.⁷³

⁷¹ YAMADA, *History*, 244; Obrat γινῶναι τὸ ἀσφαλές je Lukášem uváděn v kontextu konfliktů a Pavlových apologetických řečí (Sk 21,34; 22,30; 25,36).

⁷² Aristotelés si všímá, že tragédie jsou rozděleny do dvou částí: τὸ δέσις (komplikace) – události od počátku až do bodu, kdy se štěstí obrátí – a τὸ λύσις (řešení) – události po obratu do konce (*Poet.* 1455b24-29). Viz YAMADA, *History*, 245.

⁷³ YAMADA, *History*, 246.

Dalším rysem rétorické i politické historiografie jsou řeči. Podle Cicera je historiografie blízko řečnictví (*De Legibus* 1.2–5) a důležitost řeči zdůrazňují Dionýsios z Halikarnássu, Lúkian a Polybios. Ve Skutcích apoštolů je třetina práce tvořena řečmi, kterých je 24. Obsah misijních řečí k Židům a pohanům je odlišný, ale struktura je podobná (*exordium, narratio, probatio, peroratio*) a odpovídá poradnímu typu rétoriky. Obranné řeči Pavlovy jsou složeny dle zásad soudní rétoriky a mají strukturu: *exordium, narratio, probatio, refutatio, peroratio*.⁷⁴

PKud jde o narativní část historiografií, politická historiografie se snaží vyloučit legendární příběhy a emocionální popisy, přičemž usiluje apelovat na rozum (Thúkydidés, Polybios). Rétorická historiografie naopak pracuje i s překvapujícími, neuvěřitelnými a neočekávanými příběhy (*θαυμαστά, τέρατα, παραδόξα*), jejichž pomocí apeluje na emoce (Dionýsios, *De Lysia* 24; *Ant. Rom.* 1.84.1, 2.61.1; Lúkian, *Hist. conscr.* 60). Obdobu těchto neočekávaných a překvapujících vyprávění je možné nalézt ve Skutcích apoštolů (*θαυμάζειν*: 2,7; 3,12; 4,13; *ἐξιστάναι*: 2,7.12; 9,21; 10,45; 12,16; *θάμβος*: 3,10; *ἔκθαμβος*: 3,11; *φοβεῖσθαι*: 9,26; 18,9; 27,24; *φόβος*: 2,43; 5,5.11; 9,31; 19,17; *ἔμφοβος*: 10,4), které líčí četná zázračná znamení a úžasné činy (*σημεῖα καὶ τέρατα*: 2,22.43; 5,12; 6,8; 7,36; 14,3; 15,12).

Rétorická historiografie je dle Cicera řazena k rétorice oslavné (*De orat.* 2.37, 65–66, 207), chválí čest a obviňuje neřest, souhlasí s mravným a pranýřuje zradu či intriky (obdobně u Tacita, *Ann.* 3.65.1; 4.33.2). Apoštolové jsou ve Skutcích chváleni za zázračná uzdravení a konverze, vyvýšen je Bůh, který pracoval na těchto lidech skrze Ducha svatého, zatímco zatvrzelí jsou haněni (Sk 13,46; 18,6; 28,28). Ananiáš, Safira, Héródés, sedm synů Skévy či Elymas jsou odsouzeni v „trestajících příbězích“ (punishment stories), zbožnost (*εὐσεβεία*) je chválena, bezbožnost (*ἀσεβεία*) kárána. Cílem je ukázat příklady (*exempla*) a ty imitovat.⁷⁵

Aristotelés (*Poet.* 1452a12–1452b13) přibližuje tři podstatné části tragédie: náhlé obrácení štěstí hrdiny (*περιπέτεια*), rozpoznání této skutečnosti (*ἀναγνώρισις*) a utrpení s tím spojené (*πάθος*).⁷⁶ Zatímco politická historiografie tragické příkrášlení (tragic embellishment) odmítá, některé typy historiografie rétorické ho přijímají. Zvláště Cicero byl přívržencem

⁷⁴ YAMADA, *History*, 247. Bližší analýza řečí ve Skutcích apoštolů: DIBELIUS, *Speeches*; KENNEDY, *Interpretation*, 114–140; SOARDS, *Speeches*.

⁷⁵ YAMADA, *History*, 248.

⁷⁶ Nejdůležitější částí rétorické historiografie je neočekávaný obrat štěstěny. Další dva elementy s ním nemusí být nutně kombinovány. (YAMADA, *History*, 249).

tohoto druhu historiografie, která pracuje s tragickým příkrášením a poskytuje čtenáři potěšení (*Ep. ad Fam.* 5.12.4). Náhlé obraty štěstí se ve Skutcích apoštolů vyskytují, a to v epizodách hrdinů Petra (10. a 11. kap.), kde je příběh opakován dvakrát, a Pavla (9., 22. a 26. kap.), kde je opakován třikrát. Opakováním jsou obraty štěstěny patřičně rétoricky zdůrazněny (*amplificatio*), dvojitě líčení vizí či událostí je zároveň součástí literárního plánu, který dává vyniknout neočekávanosti těchto dramatických obrátů, a čtenář chápe, že vše se děje z Boží vůle.⁷⁷

Shrneme-li s Yamadou předložená fakta, je patrné, že autor Lukášových spisů zamýšlí představit původ a historii raného křesťanství, přičemž kontinuitu mezi judaismem a křesťanstvím pomáhá navodit schéma „čas Izraele – čas Ježíše – čas rané církve“. Ke zpracování tématu využil prostředků starověké řecko-římské rétorické historiografie, která je založena na rétorických principech a pravidlech. Lukášovy spisy jsou věnovány Theofilovi, o kterém jako historické postavě nevíme nic bližšího, což ostatně platí i o historickém autorovi třetího evangelia a Skutků apoštolů – „Lukášovi“. Čtenář, kterého měl autor na mysli, nepatřil mezi *grammatici*, a autor k jeho přesvědčení užívá rétorických nástrojů: oslavné rétoriky v narativní části, poradní a soudní rétoriky v řečech, tragické příkrášení, spíše apel na emoce, než na rozumový úsudek, napětí, vzrušení a potěšení čtenáře v tomtéž čase. Autor chce přesvědčit čtenáře, že cesta ke křesťanství je bezpečná i uprostřed konfliktu mezi judaismem a křesťanstvím a popisované události mají zásadní význam – „neudály se někde v ústraní“ (Sk 26,26).

Typ zde předložené historiografie s rétorickými elementy a tragickým příkrášením je typický pro Cicerovo historiografické uvažování (*Ep. ad Fam.* 5.12, *De orat.* 2.52–64), které vešlo ve známost i díky spisům římských historiků (Sallustius, Livius, Tacitus) a bylo populární až do 12. století.⁷⁸

⁷⁷ Dle Yamady je zde patrný rétorický princip τὰ μικρὰ μεγάλα ποιεῖν (YAMADA, *History*, 248–249).

⁷⁸ YAMADA, *History*, 249–250.

II. Skutky apokryfní – Skutky Pavlovy

1. Obecná charakteristika literárního druhu apokryfních skutků – blízkost novelám

Spolu s Aunem je možné říci, že kanonické Skutky apoštolů opatřily literární paradigma pro skutky apokryfní, což se projevilo i v imitaci názvu πράξεις (*acta*, někdy také περίοδοι – cesty). Titul sám však není znakem neměnnosti literárního druhu, který ve srovnání s kanonickými Skutky apoštolů vykazuje odlišnosti.⁷⁹ Tento posun hodnotí velmi kriticky D. Dormeyer, jenž hovoří o ignoraci klasické formy Lukášových Skutků apoštolů v pěti apokryfních skutků ze 2. a 3. století (Skutky Petra, Pavla, Jana, Ondřeje, Tomáše), které přetavují osudy jednotlivých apoštolů do lidových novel (vulgar novels).⁸⁰ Blízko této charakteristice je i T. Hägg, jenž se domnívá, že název *novely apoštolů* by byl místo konvenční „nálepky“ *apokryfní skutky apoštolů* příhodnější.⁸¹ W. Rebell se nebrání označení *christliche Romane*⁸² a spolu s Aunem upozorňuje na blízkost aretalogiím.⁸³ Aune rovněž představuje apokryfní skutky jako příklady populární literatury, psané pro křesťany z nižší vrstvy.⁸⁴

⁷⁹ AUNE, *Environment*, 78, 152–153; REBELL, *Apokryphen*, 143–144.

⁸⁰ DORMEYER, *Antiquity*, 245; Od 4. nebo 5. stol. se mění psaní skutků (Petra, Pavla, Jana, Ondřeje, Tomáše) na hagiografie, v nichž sehrávají (v časech persekuce) roli význační martyrové (245). Aune datuje vznik zmiňovaných apokryfních skutků mezi r. 175–225 (AUNE, *Environment*, 141).

⁸¹ HÄGG, *Novel*, 159–160.

⁸² REBELL, *Apokryphen*, 143: „Wenn man will, kann man die apokryphen Apostelakten durchaus ‘christliche Romane’ nennen, aber man muß dann betonen: christliche Romane.“

⁸³ AUNE, *Environment*, 147–148; K aretalogiím dále: COX, *Biography*, 46–47; POKORNÝ, *Dědictví*, 260–261; REBELL, *Apokryphen*, 143: „Aretalogien (Lobpreisungen eines Gottes oder eines Helden) gehören zur Gattung der antiken πράξεις-Literatur. Diese beschreibt die Taten großer historischer Personen, aber auch mythischer Gestalten. Eine gewisse Verwandtschaft zur πράξεις-Literatur, insbesondere zu den Aretalogien, ist den apokryphen Apostelgeschichten nicht abzusprechen.“

⁸⁴ AUNE, *Environment*, 141–142; BOVON, *Traditions*, 168–169. O jejich popularitě svědčí i to, že devět dochovaných papyrových a pergamenových fragmentů ze 3. a 4. století má podobu kodexů. Často byly tyto anonymní práce označovány za heretické a většina z nich vznikla v Malé Asii (Skutky Tomášovy v Edesse – Sýrie); CAMERON, *Rhetoric*, 44, 89–119.

Obečné charakteristiky, týkající se apokryfních skutků apoštolů (zvláště pětice nejstarších), zahrnují spektrum druhů literárních fiktivních kreací, jako jsou helénistické romantické novely (Dobschütz), zázračné helénistické příběhy (Reitzenstein) či křesťanské verze helénistických romancí (Plümacher). Jiní badatelé si všímají neliterárních folkloristických elementů (Kerényi), novelistických elementů a populárního charakteru této literatury (Söderová), s čímž nesouhlasí např. J. D. Kaestli. D. R. MacDonald a V. Burrusová se zaměřují na folklórní původ apokryfních skutků a analyzují ústní vyprávění, která v nich nalézají. Burrusová využívá Proppovy strukturální analýzy a pokouší se prokázat, že u původu *chastity stories* stojí ústní legendy, nikoli novely či romantické fikce. Žánr historických novel se zábavnými motivy prosazuje Pervo.

Významný proud feministické kritiky Skutků Thekly zastupují např. S. E. McGinnová a M. Aubinová, které se soustředí na analýzy apokryfních skutků a starověkých romancí z pohledu „gender“-problematiky a ideologické kritiky. Proti ideologickému zatížení a vnučování feministického myšlení textu Skutků Thekly se ohrazuje P. W. Dunn. Porovnání apokryfních skutků, novel a romancí předkládá C. M. Thomasová a jednoznačným závěrům z provedených komparací se vyhýbá Aune, který se vymezuje proti jejich označování za biografie. Speciálně ve vztahu ke Skutkům Pavlovým se F. Bovon, A. Brocková a MacDonald přiklání ke stanovisku, že těmto skutkům je nejbližší literární druh evangelií a nabízejí se zajímavé paralely k *životům filosofů*.⁸⁵ Jistý kompromis mezi navrhovanými postoji představuje originální pojednání R. Bauckhama, který pro Pavlovy skutky volí označení „nový druh či poddruh“ – *novelistická biografie*.⁸⁶

Pro shrnutí širokého názorového pole se jeví jako výstižné stanovisko Kaestliho, jenž podotýká, že texty apokryfních skutků nekorespondují přesně s žádným literárním druhem starověké literatury, ale jsou původním výtvozem křesťanství, zrozené z kombinace odlišných literárních vlivů (Kaestli). Každé *πράξις* (tedy i Pavlovy) kombinují apoštolské tra-

⁸⁵ Bývají zmiňovány paralely mezi Skutky Tomášovými a Životem Apollónia (Filostratos 2. st. po Kr.); AUNE, *Environment*, 153.

⁸⁶ AUBIN, *Reversing*; AUNE, *Environment*, 150–153: „Apocryphal acts are not biographies...“ (153). BAUCKHAM, *Acts*, 105, 149; BOUGHTON, *Legend*, 362–383; BOVON, *Traditions*, 159–175, 168; BOVON, *Gospels*; BROCK, *Genre*, 130–134; BURRUS, *Chastity*; DAVIES, *Revolt*; DUNN, *Liberation*, 258; VON DOBSCHÜTZ, *Roman*; MACDONALD, *Legend*; MCGINN, *Acts*; PERVO, *Profit*, 122–131; SCHNEEMELCHER, *Apocrypha*, 213–237; SÖDER, *Apostelgeschichten*, 6–148; THOMAS, *Stories*, 285–291.

dice a rozličné literární vlivy do vlastní originální a eklektické kompozice (MacDonald).⁸⁷

Nahlížení na apokryfní skutky apoštolů jako na novely (romance či aretalogie), je velmi rozšířené a doložitelné již z prací na samém počátku 20. století. Doba rozkvětu novel se shoduje s dobou vzniku apokryfních skutků, stejně jako apokryfní skutky, kolovaly novely v kodexech a byly populární. Autorkami některých novel byly pravděpodobně ženy, což se tvrdí i o určitých částech apokryfních skutků.⁸⁸ Druhovou příbuznost řeckých novel a apokryfních skutků zkoumá neopomenutelná práce Söderové, která popisuje základní novelistické rysy, přičemž se nezabývá pouze romantickými novelami (jak činil E. von Dobschütz), ale zaměřuje se na širší oblast novelistické literatury, kam spadají i *πράξεις*, profétické a filosofické aretalogie a novely historické či komické. Mezi novelistické rysy patří: (a) demonstrace nadpřirozené síly hrdiny – aretalogický element, (b) téma cesty, (c) náboženská nebo filosofická propaganda, (d) téma lásky, (e) zájem o exotické a nevšední – teratologický element.

Zatímco aretalogické a teratologické elementy jsou v apokryfních skutcích časté, v řeckých novelách chybí. Odlišně je v novelách a apokryfních skutcích zpracován prvek erotický, který je ve skutcích nahrazen asketismem (obdobně Dobschütz). Apokryfy zdůrazňují stálou separaci zamilovaných, což dodává jednotlivým epizodám dramatické napětí, novely jen dočasnou, po níž se pár shledává. Kromě těchto hlavních elementů porovnává Söderová i dalších pět speciálních motivů: (a) prodej do otroctví, (b) pronásledování, (c) zástupy, (d) božská pomoc v případě velké nouze, (e) věštby, sny a boží příkazy. Na základě srovnání těchto elementů a motivů dochází autorka k závěru, že apokryfní skutky nemohou být identifikovány s určitým novelistickým druhem a spojitost mezi nimi je jen nepřímá (obdobně je tomu s aretalogiemi – proti Reitzenstein).

Blízké jsou si apokryfní skutky a novely v tom, že se v obou případech jedná o populární vyprávění, orientované na dobrodružství a obě popisují divy a romance hrdinů reálných či smyšlených; protikladný je však pohled

⁸⁷ KAESTLI, Orientations; MACDONALD, Narratives, 59. Obdobně HENDERSON, Determinacy, 164.

⁸⁸ B. CARLÉ, Thekla. En Kvindeskikkelse i tidlig kristen fortællekunst, Copenhagen: Delta, 1980 (podle: DUNN, Liberation, 246–247). Autorkou Skutků Thekly je dle Birte Carléové žena. MacDonald rovněž předpokládá roli žen v ústním tradování vybraných příběhů (MacDonald, Legend), s čímž souvisí i jeho ojedinelá interpretace původu a vzniku pastorálních epištol.

na svět, který je apokryfních skutcích negativní. Söderová předpokládá, že u zrodu příběhů a motivů apokryfních skutků sehrály primární roli prameny lidových vyprávění a spolu s Kerényim věří, že podobnost mezi helénistickými novelami a touto křesťanskou literaturou je vysvětlitelná oboustrannou závislostí na společných neliterárních pramenech.⁸⁹

Závěry Söderové potvrzuje do značné míry P. Vielhauer, jenž se domnívá, že apokryfní skutky nabízejí paralely s novelistickou literaturou antiky a nachází v nich motivy, které prozrazují vztah ke kultickým legendám a novelám. Literární druh apokryfních skutků se pokouší definovat spíše z hlediska formy, než obsahu a předpokládá, že jejich forma se rozvinula za přispění tradičních aretalogických skutků (πράξεις) a cestovních vyprávění (περίοδοι). V této konstrukci poskytly skutky primární strukturu, kterou překryly cestovní narativy. Toto provázání skutků a cestovních narativů dalo vznik literárnímu druhu *cestovní novela*. Ta může mít řadu podob a zastřešuje i typy historických a romantických novel, které měly zřejmě vliv na apokryfní skutky. Vielhauer odmítá tvrzení Söderové, že v případě apokryfních skutků a novel se jedná o literaturu odlišných úrovní. Apokryfní skutky dle něj nejsou tak primitivní a novely tak vysoce kultivované a oba typy literatury měly společný cíl – zapůsobit na široký okruh posluchačů.⁹⁰

Pervo považuje apokryfní skutky za historické novely, což jsou dle něj rozsáhlé narativní prózové práce, zaměřené na činy jednoho či více charakterů, ve kterých se uplatňuje historická fikce a jejichž cílem je pobavit a vzdělat. Mají být studovány ve spojení s dalšími starověkými novelami, což napomáhá vytvoření paralel a docenění jejich biografických rysů. Alternativní termíny – aretalogie a *praxeis*, nejsou dle něj druhově specifické.⁹¹

Thomasová ve své studii upozorňuje na fakt, že pět starověkých polyteistických novel, jež jsou považovány za ideální romance (Charitón, *Chaireas a Kallirhoe*; Xenofón, *Ephesiaka*; Longos, *Dafnis a Chloé*; Achilleus

⁸⁹ SÖDER, *Apostelgeschichten*, 21–180, 181–187; KERÉNYI, *Romanliteratur*, viii, 6–19, 210–219. Další významné prameny k této problematice jsou: LUDVÍKOVSKÝ, *Román*, který spojuje vznik románu s dílem *Kýrú paideiá*; MERKELBACH, *Roman*, navazuje na Kerényiho a rozvíjí jeho teorii. Dále POKORNÝ, *Romfahrt*; THIELE, *Roman*, k identifikaci druhu využívá rétorické příručky. SCHISSEL VON FLESCHENBERG, *Entwicklungsgeschichte*, popisuje rozličné narativní techniky novelistů.

⁹⁰ *Apokryphe Apostelgeschichten*: VIELHAUER, *Geschichte*, 714–718.

⁹¹ PERVO, *Profit*, 122–123.

Tatios, *Leukippe a Kleitofón*; Héliodóros, *Ethiopika*)⁹² zatemnilo a předurčilo vztah mezi křesťanskou a polyteistickou literaturou římského imperiálního období, což vedlo k uplatňování paušálního označení „starověká novela“ i tam, kde je stanovení druhu komplikovanější. Ranější ideální romance jasně ukazují, že k označení „novelistický druh“ mají daleko a jeví vztah k politické historii. Spíše, než o historické prostředí, do něhož je příběh zasazen (jak je tomu v pozdních romancích), projevují jejich autoři zájem o vykreslení hlavních charakterů a jejich vztahů ke generálům, tyránům a významným osobnostem.

Mezi druhy historiografie a novelou existuje příbuzenský vztah a tyto prózové narativy, popisující charaktery, mohou být označeny za následovníky politické historiografie. Tématický materiál apokryfních skutků je odlišný od ideálních romancí a dá se říci, že apokryfní skutky jsou „převrácením“ ideální romance. Nejbližší mají apokryfní skutky k biografím, avšak elementů ideálních romancí nejsou prosté a navíc je spojuje tentýž narativní jazyk. Je tedy možné říci, že apokryfní skutky, pět ideálních romancí, biografické historické novely i židovské novely v řečtině náležejí do společné kategorie starověké novelistické literatury, nikoli ke druhu „starověká novela“ a apokryfní skutky je nutné navíc komparovat s evangeliem (nejen s ideálními romancemi). Těmito postřehy nestojí Thomasová daleko od Perva a přibližuje se i badatelům, kteří preferují blízkost apokryfních skutků biografím či evangeliím.⁹³

2. Specifika literárního druhu *Skutků Pavlových*

Bereme-li v úvahu rané křesťanské narativy věnované Pavlovi, je možné říci, že je Pavlovy epístoly ovlivnily jen velmi málo. Apokryfní literatura zde po stránce druhu nabízí pouze apokalypsu a παράξις – skutky, které jsou však Pavlovi teologii poměrně vzdáleny.⁹⁴ O skutcích se dá říci, že jsou nejběžnějším druhem pavlovských vyprávění, neboť kromě kanonických *Skutků apoštolů* je Pavel protagonistou i ve *Skutcích Pavlových* (*Skutcích Pavla a Thekly*), v prvních třech kapitolách *Skutků Petrových*

⁹² Podrobněji POKORNÝ, Dědictví, 229–263; BORECKÝ AD., *Novely*; KUTHAN, BAHNÍK, *Próza*. Jako romance s dominantním fikčním elementem a potlačnými prvky mýtickými a bájnými, v nichž je důraz kladen spíše na zápletku, než na postavu, je hodnotí SCHOLÉS, KELLOGG, *Povaha*, 71–72.

⁹³ THOMAS, *Stories*, 273–275, 277–281, 285–291.

⁹⁴ MACDONALD, *Narratives*, 57. Větší závislost *Skutků Pavla* na *Pavlových epístolách* předpokládá BAUCKHAM, *Acts*, 105–152.

a ve Skutcích Ondřeje a Pavla. Skutky Pavlovy navíc inspirovaly Skutky Petra a Pavla, jakož i Skutky Xanthippy a Polyxené, v nichž Pavel hraje opět stěžejní roli. Poměrně málo známé je Kázání Pavla (snad také spadající do „literatury πράξεις“), které je zmiňováno Pseudo-Cyprianem a možná i Lactantiem, jenž odkazuje na netitulovanou práci, obsahující promluvy Petra a Pavla v Římě.⁹⁵

Skutky Pavla a Thekly, které jsou někdy nazývány jen Skutky Thekly, kolovaly odděleně od hlavní práce,⁹⁶ což dokazují existující kopie textu, a obdobně tomu bylo s Pavlovým martyriem, které zřejmě inspirovalo i jiné popisy umučení. Další součástí Skutků Pavlových je Třetí list Korintským, jenž také obíhal samostatně, čemuž napovídá nezávislá rukopisná tradice.⁹⁷ Separace vybraných částí skutků od hlavního díla, jakož i nárůst počtu spisů, spadajících do oblasti πράξεις či περίοδοι, zřejmě souvisí s faktem, že se koncem druhého století stávají hagiografická vyprávění, oslavující zbožné činy mužů a žen, důležitým pramenem lidové zbožnosti a etiky.⁹⁸ Do tohoto období spadají i Skutky Pavlovy, které z pětice nejstarších apokryfních skutků vykazují největší podobnost se Skutky kanonickými.⁹⁹

Posouzení literárního druhu Skutků Pavlových je kromě zmiňovaných skutečností komplikováno i tím, že narativní architektura spisu je poznamenána fragmentací, což dokazují Nikeforovy Stichometry, podle nichž mělo dílo původně 3600 řádků, zatímco kanonické Skutky apoštolů 2800 (Skutky Petrovy čítaly 2750 *stichoi*).¹⁰⁰ Stanovení jejich literárního druhu nikdy nebylo jednoznačnou záležitostí a otázky s tím spojené nabývají

⁹⁵ Pseudo-Cyprian, *De rebaptismate* 17; Lactantius, *Divinae Institutiones* 4.21.2–4; MACDONALD, *Narratives*, 57, 331.

⁹⁶ Byly vyňaty pro účely kultu Thekly, avšak původně tvořily součást Skutků Pavla; RORDORE, *Tradition*, 43–44.

⁹⁷ BOUGHTON, *Legend*; MACDONALD, *Narratives*, 55–59; MACDONALD navíc zastává tezi, že samostatně putovala i epizoda o Pavlovi a pokřtěném lvu (str. 62). Dále THOMAS, *Stories*, 285; WRIGHT, *Acts*, 116–145 (anglický překlad syrské verze nezávisle cirkulujících Skutků Thekly).

⁹⁸ BOUGHTON, *Legend*, 363.

⁹⁹ K podobnosti se Skutky kanonickými blíže BAUCKHAM, *Acts*, 106. Fragmentární charakter s řadou vynechávek v textu neumožňuje analyzovat úvod Pavlových skutků po vzoru úvodů v Lukášových spisech, komparaci v tomto směru tedy nelze uskutečnit.

¹⁰⁰ MICHAELIS, *Apokryphen*, 268; Thomas, *Prehistory*, 42.

na důrazu s docenováním individuálních rysů jednotlivých apokryfních skutků.¹⁰¹

MacDonald dochází při analýzách Skutků Pavla k názoru, že nejbližším literárním modelem, ke kterému mají tyto skutky afinitu, je evangelium. Stěžejní je pro tuto koncepci vztah mezi smrtí Ježíše a utrpením apoštolů, zvláště Pavla, což podnítilo imitaci evangelií v komposicích skutků.¹⁰² Skutky Pavlovy hodnotí MacDonald jako nejvlivnější, nejranější a nejrozsáhlejší skutky, které formovaly Pavlův odkaz. Analogie mezi nimi a druhem evangelia nachází v oblasti narativní skladby, v asociacích mezi Ježíšem a Pavlem a v narážkách na evangelia. Narativní sekvence, byť poznamenaná fragmentací textu, naznačuje základní strukturální a tématickou podobnost s evangeliem. Paralelní literární znázornění Ježíše a Pavla vytváří přímé asociace mezi nimi. Analogie jsou patrné i mezi epizodou Pavla, jedoucího na lodi do Říma, kdy vede dialog s Pánem, který mu odpovídá, že bude opět ukřižován, a *quo vadis* epizodou ze Skutků Petrových (Sk Pt 35). Podobnosti obou líčení zřejmě nevyplývají z ústní tradice, ale vztah mezi nimi je literární, přičemž není jasné, který popis vznikl jako první.

Skutky Pavla i Skutky Petra tedy dokazují, že smrt jejich hrdinů byla zpracována po vzoru smrti Ježíše – obdobně je tomu se Skutky Ondřeje, které následují dřívější *πράξις* a imitují Ježíšovo ukřižování. Pavlovská tradice zde interpretuje Pavlovu smrt jako naplnění touhy – být ve smrti jako Kristus, čímž povzbuzuje čtenáře k *imitatio Christi* skrze *imitatio Pauli*. Obdobně je tomu s překroucením Pavlovy neochoty chlubit se viděními a zázraky, jak dokládají jeho epištoly. Pavel je představen jako „deutero-Ježíš“, což odpovídá literárnímu druhu evangelia.

¹⁰¹ Zvláště hodnotné jsou v tomto ohledu Skutky Thekly, které se staly díky dochovanému celistvému textu, samostatné cirkulaci a zájmům feministické kritiky nejvíce exegetovanou částí Pavlových skutků. V pětici nejstarších apokryfních skutků nebyla jednotlivá díla dlouho posuzována individuálně a odlišnosti jednotlivých spisů nevedly k přehodnocení kolektivního označení. Zhruba od 80. let minulého století se tento trend mění, jednak zásluhou specialistů na tuto oblast bádání (F. Bovon, J. D. Kaestli, E. Junod, J. M. Prieur, J. N. Bremmer, W. Rordorf a další), a také díky uplatňování specifických exegetických a komparačních přístupů. Viz BAUCKHAM, Acts, 106.

¹⁰² Poprvé tuto hypotézu pro oblast apokryfních skutků prezentoval BOVON, La vie, 149–152, a pro kanonické Skutky apoštolů WREGGE, Gestalt, 124–160; srv. MACDONALD, Narratives, 60, 333.

Dalším náznakem příbuznosti jsou zmínky evangelií, které jsou po Skutcích Pavla rozesety. Autor znal také některé Pavlovy listy i kanonické Skutky apoštolů a postřehnutelné jsou spojnice mezi blahoslavenstvími v Pavlově kázání ve Skutcích Pavla a Thekly a těmi, které zmiňuje Matouš 5. Na otázku, proč pisatel Pavlových skutků zvolil právě tento druh pro vyprávění Pavlova života, odpovídá MacDonald, že druh skutků byl přirozeným nástrojem pro rozšíření dřívějších ústních pavlovských narátivů a ve Skutcích Pavla vidí přímý rozvoj pavlovských legend. Svě pojednání uzavírá MacDonald shrnutím, v němž charakterizuje druh Pavlových παράξις:

„...it is clear that their authors borrowed tale-types, motifs, conceits, and themes from various genres of contemporary composition – most obviously romances and aretalogies of great historical personalities – but the primary genre informing them was the gospel“.¹⁰³

Badatelem, který se určitým způsobem vymaňuje z tradičních náhledů na Skutky Pavlovy a nachází důvody pro originální označení jejich druhu, je R. Bauckham. Obecně je charakterizuje jako vyprávění o Pavlovi, které však předkládá docela odlišný příběh, než kanonické Skutky apoštolů. Jestliže autor Pavlových skutků Lukášovo dílo znal, rozhodl se nerespektovat jejich popis Pavlových misijních cest a představil alternativní verzi, která snad vycházela z místních tradic, jež si autor přál dochovat. Jinou možností je, že autor Skutky apoštolů znal a respektoval je, ale píše s volností pisatel, jenž tvoří fikci, nikoli historiografii a záměrně nemíchá Lukášův historický popis s vlastní fikcí. Autor znal pastorální epištoly,¹⁰⁴ Pavlovu korespondenci Korintským, pravděpodobně i další Pavlovy listy,

¹⁰³ MACDONALD, Narratives, 60–63. V další části studie zkoumá MacDonald vztah mezi Ježíšem a Pavlem v Lukášových spisech a teoretizuje i o příčinách vynechání Pavlovy smrti ve Skutcích apoštolů. Důvodem dle něj byla Lukášova snaha vyhnout se politickému radikalismu a antgonismu vůči Římu (str. 66, 68). Citace str. 69; obšírněji: MACDONALD, Legend, 17–77. Kritika MacDonaldových postojů viz STOWERS, Comment.

¹⁰⁴ Vztah Pavlových skutků k pastorálním epištolám je podepřen také paralelami mezi Pavlovým setkáním se lvem v Efezu (PG; PH 4–5) a 2Tm 4,17, která je ozvěnou Žalmu 22,20–21 (LXX). Autor Skutků Pavla zachází s 2Tm 4,17 způsobem, jakým přistupovali židovští exegeti k SZ, což je patrné i na jeho práci s textem 1K 15,32. Pozorovatelné jsou i autorovy paralely mezi 2Tm 4,17–18 a 2K 1,10 a užití židovské exegetické techniky gezerâ shawâ (2K 1,8–10); viz BAUCKHAM, Acts, 125–127.

a také První list Klémentův (1Kl 5,5–7). Některá fakta v jeho popisu korespondují s kanonickými Skutky apoštolů, na které zamýšlí navázat, vytvořit jejich pokračování a vylíčit Pavlův příběh až do martyria.¹⁰⁵ Určité popisy skládá autor Pavlových skutků, jenž byl kvalifikovaným vypravěčem, na základě zmiňovaných textových pramenů, využívá kreativní exegeze, která se užívala i v helénistických biografiích a židovských exegezích. Autoři starověkých biografií tvořili někdy příběhy jen na základě stručných zmínek a židovští exegeti se často zabírali kreativním vyprávěním, aby vysvětlili rysy biblických textů či ospravedlnili zvláštnosti biblických charakterů. Odlišnosti ve vysvětleních stejných textů ukazovaly, že nebyly vnímány natolik literárně, ale představovaly spíše cvičení v historické imaginaci.¹⁰⁶

Struktura Skutků Pavla následuje Lukášův epizodický model narativní struktury a rozchází se s ním pouze na konci příběhu, při popisu Pavlova martyria. Pavlův fyzický popis byl standardním rysem řeckých i římských biografií a je odrazem fyziognomických teorií, populárních ve 2. století, v nichž měly fyzické rysy zjevovat charakter a schopnosti.

K literárnímu druhu díla se dá říci, že jako epizodický cestovní narativ je možné označit jak Skutky Pavlovy, tak Skutky apoštolů, přičemž Skutky Pavlovy mají biografičtější charakter. Nejsou samozřejmě Pavlovou biografií, což dokazuje i titul, který užívá označení *πράξεις*, nikoli *βίος*. Označení díla za fikci není dle Bauckhama zcela výstižné, neboť autor Skutků Pavlových není k historické realitě lhostejný. Ač jsou jeho metody a prameny dosti odlišné od Lukášových, řada osobností i událostí byla popsána starověkými historiky za pomoci imaginace a v mnoha takovýchto spisech se objevuje různá míra smíšení historie a fikce. Označení Pavlových skutků za novelu Bauckham odmítá, ale jedna jejich část, Skutky Thekly, je dle něj úmyslně modelována po vzoru řeckých erotických novel,¹⁰⁷ čímž se liší od Lukášových Skutků apoštolů.

Paralely ke Skutkům Pavla nalézá Bauckham v Životě Apollonia, což je dle Lo Cascia směs biografie, novely, *ὑπομνήματα*, chvalořeči a aretalogie, a rovněž v Životě Secunda Filosofova, jenž je považován za romantický a senzační příběh. Pavel ve Skutcích Pavla není ani *θεῖος ἀνὴρ*, neboť zde nejde o jeho imitaci, ale pouze o jeho misijní funkci a nemůže se tedy jednat o aretalogii. Výstižné je naopak podle Bauckhama označení spisu

¹⁰⁵ BAUCKHAM, Acts, 111–112, 118, 131.

¹⁰⁶ BAUCKHAM, Acts, 132–134.

¹⁰⁷ BAUCKHAM, Acts, 135–137, 142–145.

novelistická biografie, což je flexibilní druh, ve kterém se snoubí zájem o historii s využitím historické imaginace. Pomocí tohoto druhu práce je vyprávěn příběh zvláštní historické postavy – křesťanského apoštola. Tento nový druh byl ovlivněn Lukášovými *Skutky apoštolů*, ale ve srovnání s nimi je biografičtější a více fiktivní.¹⁰⁸

III. Závěr

Názorová rozrůzněnost, která v oblasti stanovení žánru *skutků* kanonických i apokryfních (zvláště Pavlových) stále panuje, byla pro poznání rysů a funkce této literatury nesporným přínosem. V oblasti *Skutků apoštolů* jsou z řady kvalitních pojednání zvláště originální a aktuální studie K. Tarmary,¹⁰⁹ které nejen určují literární druh Lukášových *Skutků* v důsledně rétorické a pozdní antice blízké terminologii, ale docenují i roli úvodů a prozrazují mnohé o autorovi samém. Yamadovy analýzy, prováděné se zacílením na rétoriku, jsou zároveň opětovným navázáním na exegetické důrazy, které nechyběly zejména německému bádání počátku minulého století a od 70. let zažívají renesanci.

Co se týče apokryfních *skutků*, a konkrétně *Skutků Pavlových*, nejvíce zastánců má jejich zařazení ke druhu *novel* či k literatuře s výraznými *novelistickými* rysy. Autorům, jež se zaměřili na komparace *Skutků Pavla* se *synoptickými evangelii*, je možné z hlediska *narativního* a *rétorického* čtení oponovat, že *evangelia* lze klasifikovat jako *chvalořečný narativ* (*encomiastic narrative*), zatímco *Skutky Pavlovy* jako *narativ romantický* (*romantic narrative*). V *evangeliích* jsou *prology* a *vyprávění o utrpení* utvářeny na základě *chreiai* a *gnomai* podle pravidel známých z *progymnasmat*. *Zápletka* je redukována a spočívá téměř výhradně v *umučení* (ač *Matouš* a *Lukáš* přiřadili *vyprávění o narození*, čímž posílili *biografický aspekt* svých děl). *Chvalořečné narativy* s redukovanou *zápletkou* a *vypracováním bez chreiai* a *gnomai* jsou známy z *řecko-římské literatury*. Avšak *skutky* jsou odlišné. *Zápletka* je v nich zásadní a drobné „*podzápletky*“ (*subplots*) *epizod* jsou vázány společně do *narativní kostry*, která je založena na *hrdinově cestě*. *Epizody* nemají formu vytvořenou pomocí *chreiai*, kde je příběh podřazen *didaktické rétorice*, ale *jakoukoliv*. *Evange-*

¹⁰⁸ BAUCKHAM, Acts, 146–151.

¹⁰⁹ YAMADA, History, 230–250; YAMADA, Preface, 154–172.

¹¹⁰ STOWERS, Comment, 70–77.

lia i skutky tedy jsou narativy, ale v řadě specifik si blízké nejsou.¹¹⁰ Skutky Pavla proto mají rysy, jež je biografiím nejen přibližují, ale i vzdalují a ve srovnání s kanonickými Skutky apoštolů se na stupnici mezi fakticitou a fikcí posouvají blíže k fikci. Otázkou dále zůstává, zda v množství překrývajících se označení literárních druhů s kvantem obdobných charakteristik, které řecko-římská literatura měla, je druh biografie či evangelia Skutkům Pavla opravdu nejbliže. Co oboje skutky, kanonické i apokryfní Pavlovy, spolehlivě zastřeší, je označení *πράξις*, které se pro ně ujalo již v nejstarších dobách.

Literatura

- ALEXANDER, LOVEDAY C. A., Luke's Preface in the Context of Greek Preface-Writing, *NovT* 28 (1986), 48–74
- TÁŽ, The Preface to Luke's Gospel: Literary Convention and Social Context in Luke 1.1–4 and Acts 1.1, Cambridge: Cambridge University Press, 1993
- TÁŽ, Acts and Ancient Intellectual Biography, in.: WINTER, CLARK, Acts, 31–63
- ANDERSON, GRAHAM, Ancient Fiction. The Novel in the Graeco-Roman World, London: Croom Helm, 1984
- AUBIN, MELISSA, Reversing Romance? The Acts of Thecla and the Ancient Novel, in: HOCK, BRADLEY CHANCE, PERKINS, Fiction, 257–272
- AUNE, DAVID E., The New Testament in Its Literary Environment, Philadelphia: Westminster Press, 1987
- TÝŽ, The Westminster Dictionary of New Testament and Early Christian Literature and Rhetoric, Louisville (KY): Westminster John Knox Press, 2003
- BAUCKHAM, RICHARD, The Acts of Paul as Sequel to Acts, in: WINTER, CLARKE, Acts, 105–152.
- BABCOCK, WILLIAM S., (ed.), Paul and the Legacies of Paul, Dallas: Southern Methodist University Press, 1990
- BORECKÝ, BOŘIVOJ, HRDINA, KAREL, MERTLÍK, RUDOLF, STIEBITZ, FERDINAND (přel.), Antické novely, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965
- BOUGHTON, LYNNE C., From Pious Legend to Feminist Fantasy: Distinguishing Hagiographical License from Apostolic Practice in the Acts of Paul / Acts of Thecla, *Journal of Religion* 71 (1991), 362–383

- BOVON, FRANCOIS, *New Testament Traditions and Apocryphal Narratives*, Allison Park, Pennsylvania: Pickwick Publications, 1995
- TÝŽ, *The Synoptic Gospels and the Noncanonical Acts of the Apostles*, HTR 81.1 (1988), 19–36
- TÝŽ, *La vie des apôtres: Traditions bibliques et narrations apocryphes*, in.: BOVON, Actes, 141–158
- BOVON, FRANCOIS (ed.), *Les Actes apocryphes des apôtres: Christianisme et monde païen*, Geneva: Labor et fides, 1981
- BOVON, FRANCOIS, BROCK, ANN GRAHAM, MATTHEWS, CHRISTOPHER R. (eds.), *The Apocryphal Acts of the Apostles*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1999.
- BROCK, ANN GRAHAM, *Genre of the Acts of Paul. One Tradition Enhancing Another*, Apocrypha 5 (1994) 119–136
- BURRIDGE, RICHARD A., *The Gospels and Acts*, in: PORTER, Handbook, 507–532
- TÝŽ, *Biography*, in: PORTER, Handbook, 371–391
- BURRUS, VIRGINIA, *Chastity as Autonomy. Women in the Stories of Apocryphal Acts*, Lewinston, Queenston: The Edwin Mellen Press, 1987
- CAMERON, AVERIL, *Christianity and the Rhetoric of Empire*, Berkeley: University of California Press 1991
- COX, PATRICIA, *Biography in Late Antiquity. A Quest for the Holy Man*, Berkeley: University of California Press, 1983
- DIBELIUS, MARTIN, *The Speeches in Acts and Ancient Historiography*, in: GREEVEN, Studies, 138–185
- VON DOBSCHÜTZ, E., *Der Roman in der altchristlichen Literatur*, Deutsche Rundschau 111 (1902), 87–106
- DORMEYER, DETLEV, *The New Testament among the Writings of Antiquity*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1998
- DAVIES, STEVAN L., *The Revolt of the Widows. The Social World of the Apocryphal Acts*, London: Feffer&Simons, 1980
- DUNN, P. W., *Women's Liberation. The Acts of Paul, and other Apocryphal Acts of the Apostles*, Apocrypha 4 (1993), 245–261
- ELLIOTT, J. K., *The Apocryphal Acts*, *Communio Viatorum* 1993, 5–23
- GREEVEN, H., *Studies in the Acts of the Apostles*, New York: Ch. Scribner's Sons, 1956
- GRUNDMANN, WALTER, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin: EVA, 1981
- HÄGG, TOMAS, *The Novel in Antiquity*, Oxford: Basil Blackwell, 1983
- HENDERSON, IAN H., *Rhetorical Determinacy and the Text*, *Semeia* 71, 161–172

- HENNECKE, EDGAR, SCHNEEMELCHER WILHELM (eds.), Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung, Band II, Tübingen: Mohr Siebeck, 1964. Angl. přepr. vyd. (přel. R. L. McWILSON): SCHNEEMELCHER, WILHELM (ed.), New Testament Apocrypha (vol. 2), Louisville, Kentucky: John Knox Press, 1992
- HOCK, R. F., BRADLEY CHANCE J., PERKINS J. (eds.), Ancient Fiction and Early Christian Narrative, Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1998
- KAESTLI, JEAN-DANIEL, Les Principales Orientations de la Recherche sur les Actes Apocryphes des Apôtres, in: Bovon, Les Actes, 49–67
- KENNEDY, GEORGE A., New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1984
- KERÉNYI, KARL, Die griechische-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung, Tübingen: Mohr Siebeck, 1927, repr. Darmstadt 1962
- KOESTER, HELMUT, Introduction to the New Testament (2 Vols.), Philadelphia: Hermeneia, Fortress Press, 1982
- KREMER, JACOB (ed.), Les Actes des Apôtres: traditions, rédaction, théologie (Bibliotheca ephemeridum theologiarum lovaniensium 48), Gembloux, 1979
- KUTHAN, RUDOLF, BAHNÍK, VÁCLAV (přel.), Antická próza – Láska a dobrodružství, Praha: Odeon, 1971
- LEO, FRIEDRICH, Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Formen, Leipzig: Teubner, 1901
- LÉON-DUFOUR, XAVIER, PERROT, C. (eds.), L'annonce de l'évangile, Paris, 1976
- LUDVÍKOVSKÝ, JAROSLAV, Řecký román dobrodružný, Praha, 1925
- MACDONALD, DENNIS RONALD, The Legend and the Apostle. The Battle for Paul in Story and Canon, Philadelphia: Westminster Press, 1983
- TÝŽ, Apocryphal and Canonical Narratives about Paul, in: Babcock, Paul, 55–70
- MADDOX, R., The Purpose of Luke-Acts, Edinburgh: T&T Clark, 1982
- MARSHALL, I. HOWARD, Acts and the 'Former Treatise', in: WINTER, CLARKE, Acts, 163–182
- MCGINN, SHEILA E., The Acts of Thecla, in: Schüssler-Fiorenza, Searching, 800–828
- MERKELBACH, REINHOLD, Roman und Mysterium in der Antike, München, Berlin: Beck, 1962
- MICHAELIS, W., Die Apokryphen Schriften zum Neuen Testament, Bremen: C. Schünemann Verlag, 1956

- MORTLEY, RAUL, *The Title of the Acts of the Apostles* (Cahiers de Biblia Patristica 1: Lectures anciennes de la Bible), Strasbourg: ???, 1987
- NESTLE-ALAND, *Novum Testamentum Graece*, 26. Auflage, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1988
- NORTH, H. F., *Rhetoric and Historiography*, *Quarterly Journal of Speech* 42 (1956), 234–242
- PALMER, D. W., *Acts and the Ancient Historical Monograph*, in: WINTER, CLARKE, *Acts*, 1–29
- PERROT, C., *Les Actes des Apôtres*, in.: LÉON-DUFOUR, PERROT, *L'annonce*
- PERVO, RICHARD I., *Profit with Delight*, Philadelphia: Fortress Press, 1987
- TÝŽ, *The Literary Genre of the Acts of the Apostles*, ???: Harvard University Press, 1979
- PLÜMACHER, ECKHARD, *Die Missionsreden der Apostelgeschichte und Dionys von Halikarnass*, *NTS* 39 (1993), 161–177
- TÝŽ, *Wirklichkeitserfahrung und Geschichtsschreibung bei Lukas*, *ZNW* 68 (1977), 1–22
- POKORNÝ, PETR, *Die Romfahrt des Paulus und der antike Roman*, *ZNW* 64 (1973), 233–244
- TÝŽ, *Řecké dědictví v Orientu*, Praha: ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ, 1993
- PORTER, STANLEY E., (ed.), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B.C. – A.D. 400*, Leiden: Brill, 2001
- PORTER, STANLEY E., OLBRICHT T. H. (eds.), *Rhetoric, Scripture and Theology. Essays from the 1994 Pretoria Conference*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1996
- PORTER, STANLEY E., STAMPS, D. L. (eds.), *The Rhetorical Interpretation of Scripture. Essays from the 1996 Malibu Conference*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1999
- PRAEDER, S., *Luke-Acts and the Ancient Novel*, SBL 1981 Seminar Papers, Chico, Cal.: Scholars Press 1981
- REARDON, BRYAN P., *The Form of Greek Romance*, Princeton: Princeton University Press 1991
- REBELL, WALTER, *Neutestamentliche Apokryphen und Apostolische Väter*, München: Chr. Kaiser, 1992
- ROBBINS, VERNON K., *Prefaces in Greco-Roman Biography and Luke-Acts*, SBL 1978 Seminar Papers (2 vols.), Missoula, 1978, 193–207
- ROBERT, C. (ed.), *Aus der Anomia*, Berlin, 1890
- RORDORF, WILLY, *Tradition and Composition in the Acts of Thecla the*

- State of the Question, *Semeia* 38 (1986), 43–52
- SACKS, K. S., Rhetorical Approaches to Greek History Writing in the Hellenistic Period, *SBL Seminar Papers, Annual Meeting, Atlanta* 23 (1984), 123–133
- SCHIERLING, S. P., SCHIERLING, M. J., The Influence of Ancient Romances on Acts of the Apostles, *Classical Bulletin* 54 (1978), 81–88
- SCHILLE, GOTTFRIED, *Die Apostelgeschichte des Lukas*, Berlin: EVA 1983
- SCHISSEL VON FLESCHENBERG, O., *Entwicklungsgeschichte des griechischen Romanes*, Halle, 1913
- SCHOLES, ROBERT, KELLOGG, ROBERT, *Povaha vyprávění*, Brno: Host, 2002
- SCHÜSSLER-FIORENZA, ELISABETH (ed.), *Searching the Scriptures* (vol. 2), New York: Crossroad, 1994
- SOARDS, MARION, *The Speeches in Acts: Their Content, Context, and Concerns*, Louisville: J. Knox Press, Westminster, 1994
- SÖDER, ROSA, *Die Apokryphen Apostelgeschichten und die romanhafte Literatur der Antike*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1932
- STAMPS, DENNIS L. (ed.), *The Rhetorical Interpretation of Scripture. Essays from the 1996 Malibu Conference*, Sheffield: Sheffield Academic Press 1999
- STARR, R. J., The Circulation of Literary Text in the Roman World, *CBQ* 37 (1987), 213–223
- STERLING, G. E., *Historiography and Self-Definition. Josephos, Luke-Acts and Apologetic Historiography*, Leiden: Brill, 1992
- STOWERS, STANLEY K., Comment: What Does Unpauline Mean?, in: Babcock, Paul, 70–77
- TALBERT, CHARLES H., *Literary Patterns, Theological Themes, and the Genre of Luke-Acts*, *SBL Monograph Series* 20, Missoula: scholars Press, 1974
- TÝŽ, *What is a Gospel? The Genre of the Canonical Gospels*, Philadelphia: Fortress Press, 1977
- TANNEHILL, ROBERT C., *The Narrative Unity of Luke-Acts. A Literary Interpretation*, Minneapolis: Fortress Press, 1986 (I.), 1990 (II.)
- THIELE, G., *Zum griechischen Roman*, in: ROBERT, *Anomia*, 124–133
- THOMAS, CHRISTINE M., *The Prehistory of the Acts of Peter*, in: BOVON, BROCK, *Matthews, Acts*, 39–62
- VAN UNNIK, W. C., *Luke's Second Book and the Rules of Hellenistic Historiography*, in: KREMER, *Actes*, 37–60

- VIELHAUER, PHILIP, *Geschichte der urchristlichen Literatur*, Berlin: Walter de Gruyter, 1975
- WINTER, B. W., CLARKE, A. D. (eds.), *The Book of Acts in Its Ancient Literary Setting* (vol 1), Grand Rapids: Eerdmans, 1993
- WITHERINGTON, BEN, *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids: Eerdmans, 1998
- WREGE, H. T., *Die Gestalt des Evangeliums: Aufbau und Struktur der Synoptiker sowie der Apostelgeschichte*, Beiträge zur evangelischen Theologie 2, Frankfurt, 1978
- WRIGHT, W., *Apocryphal Acts of the Apostles*, Amsterdam: Philo, 1968
- YAMADA, KOTA, *Preface to the Lukan Writings and Rhetorical Historiography*, in: PORTER, STAMPS, *Interpretation*, 154–172
- TÝŽ, *A Rhetorical History: The Literary Genre of the Acts of the Apostles*, in: PORTER, OLBRICHT, *Rhetoric*, 230–250